

A népesedés és a szociális kérdés

Írta: Balás Károly

Minthogy minden társadalom egy földtekén bizonyos módon berendezett népesség, a társadalomra nézve éppen nem lehet különös dolog az, hogy milyen tömegű a társadalom maga, hogy milyen nagy számú népességet tesznek ki az ő tagjai együttvéve. Hiszen minden egyes ember, tehát a társadalomnak minden egyes tagja, nem csupán egy-egy önálló egyéniség, hanem egy-egy önnáló kézpár, sőt mi több: egy-egy önálló száj és gyomor is.

Amint továbbá nem mellékes körülmény az, hogy a társadalomban hány ember szerepel az állam polgáraként, hány ember fizet és hány nem fizet adót, hány dolgozik s hány nem dolgozik, hány dolgozhatnak úgy, hogy megfelelő megélhetést biztosíthat magának s hány nem: éppen úgy nem mellékes körülmény az sem, hogy az éhes szájak, a korgó gyomrok s az irigy szemek száma szaporodik-e vagy csökken, vagy pedig a jóllakottak s a megelégedett tekintetűek s a barátságos arczok száma-e? Már pedig, hogyha a népesség nő vagy fogy, akkor nem csupán a társadalom tagjainak a száma emelkedik vagy csökken, hanem az éhesek és jóllakottak, a békések és az elégedettek száma, sőt azoknak egymáshoz való aránya is változást szenved. Ha több ember születik, több ember is akar enni, s ha nincs mint ennie, több ember fogja kérni, majd követelik a többitől, hogy adjon nekik ételt. A mai társadalomban pedig mennyi sok mindenfélét követelünk még ezen kívül!

És mégis, bármennyire tisztán áll is mindenki előtt, hogy a társadalmi problémák első sorban a nagy tömegek megélhetésének, a népesség jobb vagy rosszabb sorsának problémája, melyek több vagy kevesebb embernek boldog vagy boldogtalan, elégedett vagy elégedetlen voltát tárják elénk, az a kép

hogy maga a probléma központját alkotó népeség, vagyis maga a társadalom, miként nő vagy fogy, mint zsúfolódik össze, vándorol egyik helyről a másikra, s hogy mik ennek a következményei, okai és előzményei, nem domborodik ki a társadalmi kérdéssel foglalkozók gondolatvilágában eléggé. A népesedés kérdése meglehetősen szerény helylyel kénytelen megelégedni még ez idő szerint is a socialis problémák differentiált rokonságai körében, pedig a népesedés kérdése az anyja a socialis kérdésnek.

A socialismus bibliája, a MARx-féle tanítás, erősen hangsúlyoztatja ugyan, hogy a munkásoknak a tartalékserege nyomja a többinek a bérét, hogy ez a népeségfölség egyike azoknak a legjelentékenyebb tényezőknek, melyek a munkásoknak sorsát keservessé teszik s a proletariusok kasztjába szorítják a valóságban, de azért nem foglalkozik eléggé behatóan a népesedés kérdésével. Csak a jövedelem eloszlásában keresi a hibát, csak azt veszi észre, hogy a munkások tömege megsokasodott, de nem világít oda, hogy, mert már maga a nagymérvű népszaporodás mindig a társadalom legszegényebb osztályait növeli meg a legnagyobb mértékben, így ennek folytán, ezek lévén a legkevésbé vagyonosak s a leginkább a pusztán munkájukra utaltak, a természetes szaporodás a legnagyobb tömegű és legszegényebb társadalmi rétegeknél okoz minden különös capitalista befolyás nélkül is a megélhetési alkalmakhoz mért s legjobban szembeötlő túlnépesedést, illetve népeségfölséget. E népeségfölséget pedig csak a capitalismus szárnyán rohamosan növekedő nagyipari termelés bírja megélhetéshez segíteni. A korszerű nagyipari termelés, a mai közlekedés és a mai technika nélkül Angolországoknak vagy Németországoknak a mostani arányú sűrű népesége jelenlegi igényeivel egyszerűen nem létezhetnék. A mai emberiségre tehát első sorban a népesedésnek magára hagyott természetes alakulása hozta meg a mai társadalmi kérdést. A társadalmi viszonyoknak fejlődése, főleg közgazdasági alakulásai pedig ismét visszahatnak a népesedés menetére.

Ez a teljes igazság. Mindazok az okoskodások, melyek ezt kellően figyelembe nem veszik a népesedés és az ezzel összefüggő socialis kérdések vizsgálatában, csak egyoldalúak lehetnek. Ezt az igazságot fölismerni nem is olyan nehéz. Világosan

látták azt azok az ókori gondolkodók és államférfiak, akik az emberi társadalmat és az államot úgy tekintették, mint valami nagy nyájat, melyet az előre látó nagy törvényhozónak akként kell szabályoznia, hogy az túl ne növekedjék az illető államnak rendelkezésére álló gazdasági erők ellátó képességén. Ezek az emberek tudták azt, hogy a népesedésnek magára hagyott menete magában véve is socialis zavarokat okoz, hogyha a rendelkezésére álló gazdasági szervezet ereje s az általa ellátandó tömegek nagysága között aránytalanság áll elő: akár a népességnek túlságosan gyors megszorodása, akár pedig nagymérvű megfogyása következtében. Ezért látjuk a különböző régi népek könyörtelen intézkedéseit a nagy szaporasággal szemben. A gyermekkítétel szokásával majdnem minden régi népben találkozunk s nagyon gyakran az öregek megölésével is. Nagymértékű népességfogyás esetében pedig minden nemzet történelme mutat föl a népességszám emelésére irányuló törekvéseket. Nem kell messzebb mennünk e tekintetben a régi magyar telepítések történeténél.

A népesedés és társadalmi viszonyok kölcsönhatásának egyik oldaláról, arról t. i., hogy maga a népesedés menete erősen befolyásolja a társadalom alakulását, különösen gazdasági tekintetben, nagyon jól tudtak már a régiek. PLATON, ARISTOTELES, a korinthusi PHEIDON iratai, LYKURGOS, SOLON, PHALEAS törvényei öntudatos bizonyítékai ennek.*) De a kölcsönhatás másik oldala, t. i. a társadalmi s közgazdasági viszonyok visszahatása a népesedésre, sem volt teljesen ismeretlen. Így ARISTOTELES abban a nézetben van, hogy a földfölosztás és a tulajdon egyenlőbbé tétele előmozdítja a népesség szaporodását. Szemére veti PLATON-nak, hogy eszményi államában csak a vagyon fölosztására gondol, de nem egyszersmind a népesedés korlátozására. Érti tehát, hogy a társadalmi berendezkedés raódja, a gazdasági és vagyoni jogi intézmények is visszahatnak a népesedés menetére.

. Pontos dolognak tartom azonban kiemelni, hogy a népesedés menetének a socialis és gazdasági alakulásra gyakorolt hatását és ezzel szemben a társadalomgazdasági állapotoknak

*) Lásd MALTHUS: Tanulmány a népesedés törvényéről. I. könyv. XIII. fejezet. (GYÖRGY ENDRE fordítása.)

a népesedés menetében kifejtett visszahatását ugyanabban az időben egyenlően jól észrevenni, látni és megfigyelni nem könnyű, sőt nagyon is nagy éleslátást, erős ítéletet és számos szövevényesen egybefűződő oknak és okozatnak kicsomózását igénylő dolog. Az ókor polgárosultabb népei világosan látták azt, amit a mostani nemzetek sokkal homályosabban látnak meg csupán, hogy a népesedés menete erős kihatással bír a társadalom helyzetére, különösen gazdasági szempontból. Tudták már azt, nem egy példán okulva, hogy a szegény néposztályok nagymérvű megszorodása rendszerint azok anyagi helyzetének súlyosbbodásával, megélhetési viszonyaik mostohábbá válásával jár. Sokkal kevésbé világosan és helyesen látták azonban azt, hogy a társadalmi viszonyok, különösen a társadalomgazdaságiak, szintén visszahatnak a népesedésre és hogy miben áll ez a visszahatás. De ezen nincs mit csodálkoznunk. Az ókori társadalmak gazdasági viszonyai, különösen a rendelkezésre álló technikai eszközök dolgában, nagyon is kezdetlegesek voltak a mieinkkel szemben.

Könnyen szembeötlő tehát az a befolyás, a melyet a szabadjára hagyott népesedésnek elemi ereje gyakorol a kezdetleges közgazdasági keretű társadalomra, s ezzel szemben észrevenni is alig lehet azt, hogy ily korszakban az ember is gyakorolna visszahatást kezdetleges socialis intézményei által a népesedésnek a természet szeszélyeire bízott menetére.

A kezdetlegesebb fejlettségű államokban tehát a népesedés természetadta s mintegy elemi erővel ható befolyása túlságosan erős ahhoz a visszahatáshoz képest, a melyet éppen ezek a kezdetlegesebb társadalomgazdasági állapotok tudnak a népesedés menetére viszont gyakorolni. A hatás tehát aránytalanul erősebb lévén a visszahatásnál, a népesedés menetére a természeti tényezők s a MALTHUS-féle utólagosan visszaszorító akadályok, az éhség, háború, dögvész gyakorolják a legnagyobb befolyást.

A polgárosodás és műveltség fejlődésével az éhség, háború és ragályoknak a befolyása is csökken, bár el nem tűnik soha. E tényezők jelentőségének csökkenését főleg a fejlettebb társadalmak fejlettebb közegészségi, gazdasági, közlekedési stb. berendezései okozzák. Es habár a születések számában megnyilvánuló termékenység többnyire nagyobb a kezdetlegesebb

társadalmakban, mint a korunkbeli államokban, mégis (hosszabb korszakokat tekintve) a népességnek oly nagy arányú állandó szaporodásával s olyan népes társadalmakkal sehol sem találkozunk, mint a legújabbkori államokban, a mostani időkben. S ez alól a jelenlegi viszonyokat jellemző erős szaporodás alól csak két — szintén nagyon is új keletű — főoknak közrejátszása folytán látunk kivételt. Az egyik ok a társadalom öntudatos magatartása s a mesterséges beavatkozás a nagymérvű szaporodás korlátozására, — a másik ok pedig annak az országnak a népességében áll elő s csökkenti a népesség számának növekedését, a mely ország népességével szemben a nagyiparnak központosító gazdaságtársadalmi hatását nem az illető országnak saját ipara, hanem egy idegen államnak nagyipara gyakorolja. Ebben az utóbbi esetben áll elő a korunkbeli kivándorlásnak legjellemzőbb típusa.

A régi görög államok példáját állítottam szembe a mai államokkal a régi és mai socialis viszonyoknak a népesedés folyamatára gyakorolt visszaható ereje közötti különbség föltüntetése végett. Akarattal ragadtam meg a görög példát azért, mert PLATÓN és ARISTOTELES iratai egyrészt arról tanúskodnak, hogy ezek a gondolkodók talán a legújabb időkig — viszonyaikhoz mérten — a legjobban fogták föl a problémának egyik oldalát, t. i. a népesedés természeti mikéntjének a kihatását a társadalmi állapotokra, másrészt pedig annak megvilágítására is, hogy a kérdés másik oldalának, t. i. a socialis viszonyok visszahatási mértékének és módjának vizsgálata dolgában PLATONTól és ARISTOTELESTől a legújabb időkig alig jutott előbbre az emberiség.

Hiszen MALTHUS tana is a természeti tényezők vizsgálatában merül ki jóformán. A socialis, illetve öntudatos tényezők közül csak az erkölcsi megtartóztatást, vagyis a megélhetési szempontból könnyelmű házasságoktól való tartózkodást állítja oda, nagyon is homeopaticus orvosszerű, s a többiek előtt mintegy behunyja a szemét.

MALTHUS tana voltaképpen a népesedésre ható legelemibb és főleg természeti körülményeknek kifejtése. Alapgondolata az a logikailag meg nem támadható tétel, hogy, ha valamely népesség a fönntartására szükséges élelmi szerek határán túl szaporodik, a túlszaporulatnak éhség, ragály, dögvész, vagy

háború következtében kell elpusztulnia. A foganat tehát a kiszámíthatatlan szaporodási képesség korlátozására az éhség, ragály, háború, stb. Ez a foganat kétségtelenül megvan a népesedéssel szemben. Működését azonban egyre akadályozza a társadalom, a közgazdaság fejlődése, a munka, a polgárosodás,

Úgy járt el MALTHUS, mint mikor valaki egy nagyon fontos coefficientst nem keres ki valamely algebrai egyenletből. Az ő egyenletéből a társadalmi és társadalomgazdasági tényezők coefficientse maradt kikeresetlenül, pedig a socialis viszonyok coefficientse az, a melyet a legnehezebb kikeresni s a melyre a mai tudomány leginkább kíváncsi.

Nézzük tehát a socialis kérdésnek a népesedéssel való összefüggését közelebről. A régi feudális keretek szétrobbantásában nagy része van a népesedés folyamatának. A feudális társadalom a numerus claususoknak rendszere némileg. A megélhetési alkalmak mennyisége nem olyan rugalmas, mint a szabad verseny alapján berendezkedett ipari társadalmakban. A naturalis gazdaság az uralkodó rendszer, a földműves a népesség zöme. Jobbágytelek nincsen korlátlan mennyiségben, éppen úgy, mint úri birtok sincsen. A tetszés szerinti földarabolásnak útjában állanak a feudalismus intézményei. A kinek tehát nem jutott föld a falú határában, szolgálat az urasági, vagy papi udvarokban: az ilyen ember érezhette igazán magáról, hogy a népesség fölöslegéhez tartozik. A természetes szaporodással szemben megvoltak a középkornak is a maga vezető csatornái, melyek azonban igen kis medrűek az újkoriakkal szemben. HANSEN*) érdeme, hogy ezeknek jelentőségét méltatja és mérlegeli. HANSEN mellett s hatása alatt mások is méltatták azóta is a középkori intézményeknek a népesség pangását elősegítő befolyását. Csakhogy kritikájuk rendszerint kevésbé éles a HANSEN-énél. A német gazdaságtörténeti irány gondolkodásával általában véve nagyon megegyező az a fölfogás, hogy a középkori népességnek a mostaninál sokkal inkább pangó jellege főleg a középkor naturalis gazdaságának, a korlátolt számú s tetszés szerint nem szaporítható megélhetési alkalmak, illetve csak az ilyeneket lehetségessé tevő intézményeknek a következménye. E fölfogás

*) Die drei Bevölkerungsstufen. 1889.

tehát a társadalmi intézményeknek a népesedés menetére gyakorolt visszahatásáról alkotott tudományos vélemény. HANSEN föl igyekszik sorolni a középkor népességfölszögének levezető csatornáit. Fölemlíti, hogy a népfölszög egy része a városok fejlődésével oda húzódik s ott szabad kereseti munkát vállal el, egy része kóborlóvá lesz; Németországban a landsknechtek serege is sokat vesz föl stb. A népességnek levezető csatornája a papság, s részben a későbbi időkben a hadsereg stb. A városi intelligens, az önálló iparos, kereskedő elemnek pedig nincsen is szüksége levezető csatornára, mert ebben rendszerint nincsen természetes szaporodás. Ez különleges gazdasági körülményeinél és a létért való küzdelmének versenyviszonyainál fogva a vidéki lakosság behúzódásából táplálkozik s nem saját természetes szaporodásából stb. stb.

Egészen más jellegű levezető csatornái vannak a mai társadalmaknak a középkoriakkal szemben. A hatalmas néptömegeket befogadó s gyűjtőpontjaiba csoportosító nagyipar itt a legfőbb fölszívó tényező. Az egyre jobban növekedő nagyipari termelés teremti a kellő számú megélhetési alkalmakat a mai államok egyre nagyobbodó népességszaporulatának.

A középkor társadalmi intézményeinek a népesedés menetére gyakorolt hatását különbözőképen lehet mérlegelni. Én abban a nézetben vagyok, hogy azok jelentőségét sokan nagyon túlbecsülik.

Akkor, a mikor még nincsenek nagy néptömegeket befogadó ipari gyűjtőpontok, a mikor a városokba való húzódás még csak annyira szerény méretű, akkor ezek a középkori intézmények nagyon is csekély jelentőségűek arra, hogy egy erőteljes szaporodási folyamatot befolyásoljanak, vagy megakasszanak. Már pedig a középkor s általában az agrárius naturalis gazdaság ideje a korai házasságoknak, a nagyszámú gyermekáldásnak s a gondviselés szeszélyére bízott szaporodásnak korszakai. A gyermekrendszerek praktikái akkor még nem tényezők.

Nem nyugodhatunk bele ekként abba a fölfogásba, mint ahogy ha a középkor társadalmi intézményei okozták volna azt, hogy a középkor népesedése az európai államokban — általában véve s hosszú korszakokat tekintve — olyan lassú a mostani népesedés folyamatához viszonyítva. A középkor intézményei nagyon is gyöngék ahhoz, hogy a népesedésnek természetes

menetét annyira visszaszorítsák, s a népesedés természetes feszítő ereje nagyon is nagy ahhoz képest, hogy ezeket az intézményeket szét ne törje, ha azok valósággal útjában állanak.

Nézetem szerint éppen a megfelelő társadalmi intézményeknek, első sorban pedig a jóléti és közegészségi közigazgatásnak a hiánya, a rossz közegészségi állapotok okozzák azt, hogy a középkor folyamán — mindig hosszú korszakokat, századokat, véve alapúit — végeredményben annyira lassú a szaporodás menete a mai időbelihez viszonyítva.

A természetes szaporodásnak alapjai, a születési számok kedvező alakulásának lehetőségei sokkal jobbak akkor, mint a mai társadalomban. Azt látjuk, hogy az elmúlt századok némelyikében egy-egy kis időre bámulatosan rövid idő alatt rendkívüli arányban szökik föl a népesség száma. De azután ismét visszahatás vagy pangás következik.

Ilyen nagy hatások előidézésére a középkor intézményei nagyon gyöngék. Ily mértékű befolyást tulajdonítani tehát a középkor intézményeinek a népesedéssel szemben anachronismus. E hatásokat tehát más tényezőknek kellett első sorban előidézniük, a melyek mellett a társadalmi intézményeknek csak másodlagos szerepök lehetett. Ezek közül a tényezők közül pedig a legfontosabb — a mint azt a népesedésről írott könyvemben is kifejtettem*) — az, hogy a középkor halandóságának aránya sokkal nagyobb mértékben múlja fölül a mai idők halandóságát, mint amennyivel kisebb a mostani idők születési aránya a középkor születési arányánál.

Vannak, hogy a középkori népesedés általában pangó irányzatú, és hogy, hosszabb időszakokat tekintve, sokkal kevésbé nagy arányú és állandó a népszaporodás, mint jelenleg, főoka**) tehát a halálózások viszonylagosan nagy számában keresendő.

A mai idők népesedési pangásának pedig (ott, a hol ilyen van, pl. Franciaországban, Magyarországon, nem is szólva Maiid-ról) főoka vagy a születési arálynak alacsony volta, vagy a nagyfokú kivándorlás, mely utóbbi jelenség a többi mai államokkal szemben való gazdasági elmaradásról tesz biztos tanúságot.

*) A Népesedés. — Politzer. Budapest, 1905.

**) E mellett természetesen egyéb okok is közrehatnak, de azok hatásuk nagysága tekintetében távolról sem szerepelhetnek egyenlő rangban a nagy halálózási aránnyal.

Ezzel szemben a középkori államok némelykor tapasztalt gyors szaporodásának az a főoka, hogy ezekben a korszakokban nem csupán a születési arány, hanem kivételesen a halálozási arány is kedvezőbb volt, mint a középkorban rendszerint. A korszerű, fejlett berendezésű európai államok népességének általában folytonos erős szaporodását pedig első sorban az okozza, hogy a halálozási arány állandóan csekély a születési arányhoz viszonyítva.

Ebben a négy tételben, úgy hiszem, hogy a népesedésbeli tempó legnagyobb általánosságban kifejezett irányító okait jelölhetjük meg. A mai európai államok népesedését tartom itt szem előtt. A múlt időknek mintegy képviselőjében pedig azért állítottam a mai korról a középkort szembe, mert az ókori népesedés menetéről biztos tudomásunk nem valami sok van, s nincsen semmi esetre annyi, hogy általános képet lehetne arról alkotni. Másrészt pedig a mai európai népekről főleg csak a népvándorlás kora után beszélhetünk. A középkor népesedési menetének általános, túlnyomó jellegéről ellenben (mindig hosszabb korszakokat, 100-200 évet véve alapul) meg lehet állapítani, hogy a mostani időkbeli népesedésnél sokkal gyöngébb arányú volt és sokkal inkább volt pangó irányzatú.

A népesedés menetének mérvét, a szaporodás nagyságát általában véve, a születéseknek a halálozásokhoz mért aránya adja meg. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a népesedés alakulását mindig bizonyos területen található népességre vonatkozólag vizsgáljuk, a be- és kivándorlások, mint további legáltalánosabb tényezők, járulnak a népesedés fejlődésének alakulásához.

Születés, halálozás, be- és kivándorlás, ezeknek egymáshoz való viszonya, a viszonyok változékonysága adja meg minden ország népesedésének számbeli eredményeit s ezekkel a körülményekkel van össze-vissza szöve, elválaszthatatlanul egybekapcsolva az egész socialis kérdés.

Ha azután a népesség alakulásának, általában való s az egyes társadalmi osztályokon s rétegeken belül meglévő változatainak, a socialis kérdéssel való szétfejtethetetlen összeszővődését szem előtt tartjuk, akkor világosan meg kell szilárdulnia annak az álláspontnak, hogy az egyik kérdés a másikra való tekintet nélkül nem tisztázható, sem meg nem érthető. A socialis kérdés

népesedési kérdés is, és megfordítva. És pedig megvan nemcsak az emberiségnek, hanem minden nemzetnek, minden társadalmi osztálynak, rendnek, rétegnek és árnyalatnak a maga népesedési kérdése. E kérdések kimeríthetetlen forrásai a társadalmi problémáknak. Ragadjunk ki egyet a sok közül és szenteljünk egy pár szót annak, hogy milyen irányban gyakorol leginkább befolyást a socialis kérdés a népesedésre.

Az a befolyás, a melyet a socialis állapotok általában gyakorolnak a népesedés menetére, egyre erősebbé válik a társadalom fejlődésével, intézményeinek sokasodásával és szervezetének bonyolódásával. Vagyis minél egyszerűbbek valamely nép életviszonyai, annál kevésbé fejthetnek ki azok valamely irányító hatást a népesedés természetadta menetére.

A népesedés menetére és eredményére annál inkább gyakorol befolyást az ember, minél inkább társadalmi lénynyé válik. Tehát a népesedésre kétféle viszonyok hatnak ki: természeti és társadalmi viszonyok. A társadalmi viszonyokon az ember, mint okozó tényező, szempontjából valami positivus dolgot és emberi működés, cselekvés által megteremtett állapotokat értünk, melyek hiánya, negatívumai, a természeti viszonyok. Hogyha ekként azt mondjuk, hogy kezdetleges korszakokban a népesedés menetére a természeti viszonyok, a természet szeisélye gyakoroltak első sorban befolyást, azon azt értjük, hogy ebben az időben a positivus emberi cselekvőség, a társadalmi intézmények, nem befolyásolták a népesedés alakulását. Mintegy a gondviselésre volt az bízva.

így kezdetleges társadalmi állapotok között az emberi gondoskodáson, előrelátáson kívül álló körülmények összejátszásának eredményeként alakúit ki a születéseknek a halálozásokhoz viszonyított arányszáma. Az emberek legfőljebb egymás öldökölésével gyakorolnak befolyást a népesedésre olyan irányban, hogy a halálozások aránya nagyobbodik csak ez által.

Minél kevésbbé polgárosult a társadalom, az embernek, az emberi cselekvésnek, a népesedés menetére gyakorolt befolyása annál inkább a halálozás arányát növelő jelleggel bír. A polgárosodás emelkedésével, a társadalmi, politikai, közigazgatási stb. intézmények s intézkedések sokasodásával az ember idővel oly társadalmi állapotokat teremt, amely állapotok, intézmények, egyrészt a halálozási arány csökkenését idézik elő, de

másrészt a születési arányra is éreztetik hatásukat. Így pl. a közbiztonság létesítése, az ököljog s a folytonos háborúk kiküszöbölése számos erőszakos, időelőtti halálesettől szabadítja meg a társadalmat. Még nagyobb jelentőségűek azok az intézmények s intézkedések, a melyeknek a nagy ragályok, járványok, pestisek, éhségek elmaradását, vagy ritkábbá válását köszönhetjük, vagy a melyek a gyermekhalandóságot apasztják meg, stb. stb.

Az emberi társadalom a haladás során egyre olyan intézményekkel gazdagodik, s egyre inkább szaporodik azoknak a műveleteknek a száma, a melyek akadályul szolgálnak a halálózási arányt növelő okok hatásával szemben. Ellenben a születések arányára való befolyás gyakorlását illetőleg azt mutatja a népesedés története, hogy a születések számára s arányára a socialis intézmények, a mai államok többségében, magukban véve jóval kisebb befolyást gyakoroltak, mint a halálózási arány csökkentésére.

A mai rendezett jogi, közigazgatási, közegészségi s fejlettebb közgazdasági viszonyok, összevéve, az újkor kezdetén valóssággal kedvező menetét biztosítják a népesedésnek. A nyugoti államok népessége a XV-XVIII. század folyamán erősen szaporodik. Ennek az erős szaporodásnak kulcsa ott keresendő tehát, hogy ezekben a századokban a halálózási arány nagy átlagban javult, holott a születések aránya lényegesen alig változhatott.*)

Egyszóval a legközelebb elmúlt századokban rohamosan megnövekedett a nyugoteurópai államok népessége. Mikor azután a népességnek e nagy mérvű megszaporodása mellett – számos politikai és közgazdasági ok közreműködésével – egyrészt a vidéki népesség kinőtt a kizárólagos mezei munka köréből, másrészt a fejlődő és tőkében gyarapodó ipar munkáskereslete is egyre nagyobbodott, megindult a falúból a városba, a vidékről az ipari gyűjtőpontokba való tódulás.

A népesedésnek ebbe a stádiumba jutása szülte meg a mai socialis kérdést, a mai munkáskérdés előtérbe nyomulásával. Viszont pedig a megváltozott társadalmi viszonyok annyira föl-

*) Erősen hangoztatjuk a „nagy átlagot”, s nem gondolunk egyes népesedési szempontból kedvezőtlen évtizedekre, pl. a 30 éves háború korára Németország némely részén stb.

forgatták a népesedés menetének eddigi rendjét, itt népszűföldést, amott elnéptelenedést okozva, az egyes társadalmi rétegek, foglalkozási ágak arányát, viszonylagos tömegét oly mértékben s oly hirtelenül változtatva meg, hogy arra a megelőző múltban hiába keresünk példát.

Az angol ipari forradalom ennek a nagy socialis átalakulásnak s a mai munkásosztály legelső kialakulásának forrasi időszaka. De ezt az ipari átalakulást megérték a többi európai államok is. A socialis viszonyok itt is meghozták többé-kevésbé a városokba húzódás jelenségét.

A korunkbeli nagyipar gyűjtőpontjaiba vonzza a népességet. A megszorodott mezei munkásnépesség, valamint a földjéből már igényiéhez mérten megélni nem tudó törpebirtokú paraszt tömegesen tódul az ipari központokba, a hol rendszerint jóval magasabb munkabért kaphat, mint a mezőgazdaság körében. Különösen a pénzben fizetett munkabér szembenőően magas a mezőgazdasági pénzbeli munkabérekhez viszonyítva a kialakulás ez első lépcsőfokán. A vidék népességét tehát nagy tömegben szívja föl az erősödő, a tőkében gyarapodó nagyipar. Azután meg a foglalkoztatás időhöz, évszakhoz nem kötött természeténél fogva az ipar akkor is nyújt megélhetési alkalmat, a mikor a mezőgazdaság ilyet nem adhat, különösen nem a birtokból s az állandó ellátással egybekötött alkalmazásból (cseléd) kiszorult, vagy oly mezei munkáskategóriák számára, kiknek a természetben kiadott munkabérek egész évi fönntartásukat nem biztosítják.

A mezőgazdák ott, a hol a városokba húzódás igen nagy mérveket öltött, szintén emelni kénytelenek a munkabéreket, abban a mértékben, a mint nehezebbé s nehezebbé válik mezei munkást kapni. Természetesen a munkabérért való versenyben eddig a győztes a mezőgazdasággal szemben csak a nagyipar lehetett. Hiszen egyenlő mezei s egyenlő ipari munkabérek mellett már a munkaalkalmaknak időhöz nem kötött jellege is elegendő egy erősen szaporodó mezei napszamos népességnek az ipari központokba való gyűjtésére. S azzal, a mint a mezei napszamos elhagyta faluját s a gyárba megy dolgozni, egy más társadalmi osztályba is lépett át: az ipari munkások - rendszerint legelső - kategóriájába. E legelső kategóriát úgy ért-

jük, hogy a mezei napszámos, mint tanulatlan munkás, rendszerint a legkisebb értékben értékesíti munkaerejét.

A mezei napszámos tehát ipari munkássá válásával a társadalom más osztályába lépett át. Mert éppen nem csatlakozhatunk ahhoz a fölfogáshoz, a mely csak egy egységes munkásosztályt ismer, tekintet nélkül annak mezőgazdasági vagy ipari voltára. Az ipari munkásosztályból azután rendszerint nincsen visszatérés.*) Ami ilyenfélét itt-ott látunk, az csak elenyésző kivétel.

A mai társadalmi alakulás tehát népesedésbeli hatását első sorban abban a tömegjelenségben érezteti, hogy a társadalomnak alsó és számra nézve legterjedelmesebb rétegei a mezőgazdasági foglalkozásokból az ipari foglalkozásokba lépnek át. A mezei munkásból, a törpebirtokos parasztból, a törpebérleből stb. ipari munkás, vagy bányamunkás lesz. Tehát ennek a társadalmi folyamatnak a hatása az alsó társadalmi osztályok tagjaira a foglalkozás változtatás és helyváltoztatás előidézésében áll.

A foglalkozás változtatásával előáll a társadalmi osztálybeli állapotoknak a megváltozása is, mert az ipari munkás a mezei munkástól különálló rétege a társadalomnak; az ellenkezőt csak az egyoldalú vagy speculativus doctrinarismus állíthatja, így tehát az ipari munkával foglalkozók osztályának tömege aránylag egyre nagyobb lesz egyrészt a mezei munkával foglalkozókéval, másrészt pedig az összes lakosságéval szemben is. De más lesz annak folytán a társadalom alsó osztályainak a jellege is. Mert az ipari alsórendű testi munkát kizárólag vagyontalan munkások végzik el, holott a mezőgazdaságban a testi munkát nem egyedül vagyontalan napszámosok, cselédek stb. végzik, hanem végzi azt a kisbirtokos paraszt is. A mezőgazdaságban tehát tulajdonnal bíró és tulajdonnal nem bíró munkások dolgoznak egymás mellett a legkülönfélébb változatban. Itt tehát a testi munka nem egyúttal a vagyontalanság jele is, mint a nagyipari munkában. A mezei munkát

*) A JULES MÉLINE-féle eszme: „Vissza a faluba”, bármily egészséges is, az egyes nagyiparos államok viszonyai között koránt-sincsen a jelenben a megvalósulás állapotában. (Le retour á la terre et la surproduction industrielle. Paris. 1905.)

tehát különböző vagyoni kategóriákhoz tartozó, életmódjukban viszonyaikban, érdekeikben össze-vissza szövődött társadalmi rétegek végzik el. Jellegük a számos vagyoni különbségek, a megelégedettség eltérő fokai daczára is egynemű: a parasztsághoz tartoznak valamennyien, ahhoz a parasztsághoz, a mely a legegészségesebb s a fajfönntartás szempontjából a legfontosabb rétege minden társadalomnak.

Olyan értelemben vett s minden mástól elkülönített mezei munkásosztály nem létezik tehát, mint a milyen az ipari munkásosztály. Az elmélet éppen olyan különálló, érdekek dolgában kizárólagos jellegű osztálynak alkothatja meg a mezei munkásosztályt, mint az ipari munkásokét, vagy oda állíthatja egységes munkásosztályként mind a két kategória tagjainak az összességét, de a gyakorlati életben ilyesmi nincsen meg.

A mai gazdaságtársadalmi viszonyok egyik legelső rendű hatása a népesedéssel szemben abban nyilvánul, hogy egy különös, typosos jellegű, külön érdekű, ipari munkásosztály áll elő s a népesség tömegbeli aránya mindinkább ennek a társadalmi osztálynak a javára tolódik el. A népesség tömegbeli súlypontja tehát az ipari munkásosztályba helyeződik át, vagy oda gravitál.

A másik nevezetes hatás a népesedésre a helyváltoztatásban nyilvánul meg. A nagyipari gyűjtőpontok egyre jobban és jobban népesednek, a falú, a mezőgazdaságra utalt vidékek egyre inkább elnéptelenednek. A mezei népesség erős természeti szaporaságát, nagy gyermekszámát egyre jobban ellen-súlyozza s lerontja az ipari központokba tódulás.

Ez az utóbbi hatása a gazdaságtársadalmi alakulásnak némely nemzetre nézve fontosabb a társadalmi osztályváltató hatáznál is. Sőt azt mondhatjuk, hogy némely népre nemzeti szempontból a mai viszonyok ebben az irányban gyakorolnak legelhatározóbb s legválságosabb befolyást.

A nagyiparnak a mezei népességre gyakorolt fölszívó hatása ugyanis nincs sem politikai határokhoz, sem fajhoz, sem nemzethez vagy nemzetiséghez kötve, sőt a mai közlekedési viszonyok mellett távolsághoz sincsen az kötve már. így aztán bizonyos ország népesedésére a társadalmi alakulás, a mezei foglalkozásoknak az ipari munkásosztályba való belépéssel fölcserélése két különböző végeredményű visszahatást

gyakorolhatnak aszerint, amint azok a mezei népeiséget föl-
szívó nagyipari gyűjtőpontok az ország területén belül, vagy
azon kívül vannak.

Hogyha a mezei munkásnépeiséget magukba szívó nagy-
ipari gyűjtőpontok megvannak az ország határán belül, a bel-
földön is, akkor az illető ország népesedése szintén nagy át-
alakuláson megy köröszkül közgazdasági és társadalmi szem-
pontból, de ez a körülmény a nemzeti népesedés egészére,
annak a nemzeti népeiség számbeli nagysága szempontjából
való fejlődésére nem gyakorol lényegesebb befolyást. Ha tehát
a fejlődő belföldi nagyipar vonzza magához a vidék munkás-
népét, nagy változások állanak elő ugyan a nemzet társadal-
mában, egyes rétegek vagyona, jóléte és e mellett a vagyoni
egyenlőtlenségek erősen növekedni fognak; nagy befolyása lesz
e körülménynek a város és falú, az ipari és a mezőgazdasági
vidékek népesedésére; de a nemzet összes és egész lakosságá-
nak népesedési végeredménye lényegében a régi marad.

A népeiség legnagyobb tömegeit alkotó rétegeknek ter-
mészeti szaporodása tekintetében nincs lényeges különbség e
változás folytán. Németország 1820-iki és 1900-iki népszámlá-
lása pl. szorosban ugyanazt a szaporodási arányt mutatja (1.56%),
pedig a socialis és közgazdasági állapotok különbsége a két
időpontban óriási. Sokkal nagyobb befolyást gyakorol az ország
népesedésben végeredményére a közegészségi állapotok fejlő-
dése a halálozási arány javítása folytán, mint az a körülmény,
vájjon ipari vagy mezőgazdasági foglalkozási ágakhoz tartozik-e
a lakosság nagyobb része.

Égészen másként alakú ellenben a dolog, ha a mezei
népeiség nagy tömegeit magukhoz vonzó ipari gyűjtőpontok az
ország területén kívül fekszenek. Ez az iparnélküliség állapota
egy iparra megérett országban. Ebben az esetben a gazdasági
socialis kérdés nagyon is visszahat a nemzeti népesedés ered-
ményére. A nagyipar hatását ugyanis nem csupán magával a
nagyiparú államok lakosságával érezteti. Érezteti az hatását
azokkal a szerencsétlen helyzetű országokkal is, melyeknek
nem áll módjukban a termelési ágakban való differenciatiót s
nek következtében a nemzeti termelés hozadékának foko-
zasát köröszkülvinni.

Hogyha valamely népességnek munkabér iránti igényei megértek a nagyipari munkabérekre, akkor ez a népesség is megérett a nagyiparra. Az ország pedig akkor érett meg szintén az iparra, a mikor a népessége érett arra. Tehát a népesedésnek az az állapota a mikor a falú népe otthagyja a mezőgazdasági foglalkozást és a gyárakba, bányákba megy munkát vállalni, az ország munkástársadalmának egy újabb fejlődési fokra jutását jelenti, azt a fokot t. i., mikor a nemzeti nagyiparra népesedési szempontból is szükség van már. Mert ha nincsen belföldi nagyipari gyűjtőpont, ez nem jelenti azt, hogy a falú napszámos népessége otthon marad, hanem azt jelenti, hogy kivándorol a külföldi nagyipar gyűjtőpontjaiba. Tehát nem csupán a hazai mezőgazdaságtól vonja el a külföld nagyipara a munkásnépet, hanem elvonja az egész országtól, a nemzettől is.

Ha pedig ez a kivándorlás annak az országnak közgazdasági viszonyaiban találja az okát, melyből megindul, akkor idült jelenséggé is válik az. Nagyon téves optimizmus azt hinni, hogy a fölszívó országban beállott egy-egy ipari válság, mint a jelenlegi amerikai, meggyógyítja már a kivándorlási betegséget. Kiújul az a válság elsimulásával újra, vagy addig is más irányt vehet; de gyógyítása csakis a kivándorlókat adó ország közgazdasági ellátó erejének fejlesztésében kereshető.

Népesedési szempontból tehát a hazai nagyipar hiánya csakis néptelenítő hatású lehet, mert az ország népességében kivándorlást okoz, és mert egy külföldi nagyipar vonzókörébe jutott földművelőország népességében a mezőgazdaság néptelenedése is erősebben folyik, mint akkor, hogyha ezt a néptelenedést egyedül a hazai nagyipar okozza.

Hazai nagyipar létesítése esetében ugyanis - természetesen öntudatos gazdasági és vámpolitika mellett - a belföldi fogyasztásnak és fogyasztóképességnek, valamint a nem mezőgazdasági munkásosztálynak, - a mely tehát a piacról él - mint fogyasztóközönségnek erős növekedése a mezőgazdaságot egyre inkább az intenzívus irányba tereli, illetve annak egyes ágait (tej-, kertgazdaság) nagyobb mértékű intenzívus fejlődésre képesíti a fogyasztás növekedése, még a mezőgazdasági munkásviszonyok általános rosszabbodása esetén is. A nemzeti tőkeképződés növekedésének pedig okvetlenül meg van a jótékony befolyása a mezőgazdasági hitelre és befektetésekre is.

Ezzel szemben a hazai ipar nemléte egy növekedő igényű népességre nem csupán általános és átlagos közgazdasági fejletlenséggel és szegénységgel jár, hanem egyrészt kivándorlást okoz, másrészt a mezőgazdaságra még sokkal kedvezőtlenebb visszahatást gyakorol, mint a csupán hazai ipar népességfőlszívó ereje.

A socialis kérdés egyes problémái: a mezőgazdasági munkáskérdés, a munkabérnek, az átlagos igényeknek megfelelő munka- és megélhetési alkalmaknak kérdései itt valóságos nemzeti problémák is.

A korunkbeli munkásosztályok munkabérei az egész földön bizonyos minimum színvonalára törekzenek s a mely ország közgazdasága gyöngé és fejletlen ennek az igényeszerű átlagos munkabérnek a megadására, ott az ily társadalomgazdasági állapotok a népesedés menetére vándorlásokat okozó alakban fognak visszahatni. S ha nem is gyakran beszélünk nemzetközi átlagos legkisebb munkabérről, mert a különböző nemzetek különböző társadalmi, megélhetési körülményei megnehezítik az egy nevezőre hozást, annál inkább figyelembe kell vennünk a nemzetközi átlagos munkásigényeket. Ezeket pedig legerősebben a legmagasabb fejlettségű s tőkében legerősebb államok közgazdasági viszonyai irányítják, mert az ő munkáskeresletük és munkabéreibek szabályozzák azt a munkapiacot, illetve annak a munkáspiacnak a béreit, a melyhez a fejletlen iparú s kivándorlókat adó országok tartoznak.

Itt főlszívó és főlszívott elemekkel találkozunk. A főlszívó az a nemzet, melynek gazdasági fejlettsége, nagy ipara, nagy tőkái és kedvező munkabérviszonyai magukhoz vonzzák a fejletlenebb gazdaságú ország mezei munkásnépét. Az ipar körében foglalkoztatottakat, a nagy iparos országok népét nem kell féltenuünk a kivándorlástól. Élénk bizonyítékot szolgáltatnak ebben a tekintetben Ausztria tartományai. A nagyiparral bíró tartományokból nincs kivándorlás, ellenben az agrárius és fejletlen iparú tartományokból a magyarországihoz hasonló arányú az.*)

*) Lásd ennek statistikai igazolását: Dr. LEOPOLD CARO: Die Statistik der österreichisch-ungarischen und polnischen Auswanderung. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. XVI. köt. 1. füzet 68-114. old.

Hogyha tehát külföldi állam nagyipara gyakorolja a vonzást valamely kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű ország népességére, akkor nemcsak társadalmi s osztályalakulásbeli változásokkal fog az jární, hanem kedvezőtlen kihatással lesz az ennek folytán előálló népeseésben alakulás a nemzeti és faji jövöire is. A szenvedöleges népvándorlási mérlegű nemzet egyre kedvezőtlenebb összeállítású népességgel fog bírni, úgy a testalkat, mint a korosztályok s a nemek szempontjából. Egyre többen lesznek a nők, az öregek s a gyermekek, s a javakorukban levő kivándorlók elvesztése a jövöben a már meglevő népszámcsökkenésen fölül a születéseeknek a halálozásokhoz viszonyított arányabeli, vagyis természetes szaporodásbeli elmaradást is von maga után, mert hiszen a kivándorlókbán nemcsak polgárokat, hanem fajfönn tartó és családalapításra, a népesség sokasítására alkalmas egyéneket is veszünk el többnyire.

A pangó, vagy fogyó nemzet pedig elmarad a népeseés nemzetközi versenyében. Egyre kisebb hányadrésze lesz az emberiségnek, egyre jelentéktelenebb tömegre, faji nagyságra, erőre, jövöjének biztosított voltára nézve a többiekkel szemben. A népeseésnek faji és nemzeti szempontjait a tudomány meglehetősen elhanyagolta annak társadalmi és közzgazdasági szempontjaihoz képest. A »Népeseés« című könyvemben igyekeztem azokra általánosságban és különösen magyar tekintetből is reámutatni. Itt térszűke miatt csak azt kell kiemelnem, hogy a kivándorlásnak a parasztsztyalt fogyasztó, a mezöggazdaságot extensivitásra ítélö, a birtokos középsztyaly gazdálkodását egyre inkább megnehezítö hatása a nemzeti faj fönn tartásában legfontosabb rétegeket bénítja meg, nem tekintve azt, hogy a hazai ipar meglevö kifejlesztését lehetetlenné teszi. Mert korszerű nagyipar kifejlesztéséhez az a meglevö korszerű népeseési folyamat szükséges, a melyet az ipari gyűjtöpontokba való húzódás jelenségében látunk.

Ennek a népmozgalmi folyamatnak, illetve az általa forgalomba hozott emberi munkaerönek fölhasználása az egyedüli eszköze egy magasabb nemzetggazdasági fokra jutásnak; föl nem használása, vagyis külföldre özőnlenni engedése pedig az oka a gazdasági ki nem fejlődésnek, pangásnak s egyoldalúságnak. A korszerű öntudatos gaz-

dasági önnállóságnak legfőbb jelentősége abban áll, hogy idejekorán fölhasználhatja a népesedésnek ezt a mindennél fontosabb fejlődési folyamatát egy magasabb fejlődési fokra jutásában a hazai gazdasági életnek, mert ellenkező esetben más nemzet fogja azt kihasználni a nemzetközi munkapiaczon.

*

Az eddigiekben a társadalmi viszonyoknak, a társadalom gazdasági fejlettségi fokának a népesedés menetére gyakorolt ama hatásait emeltem ki, melyek az egyes társadalmi osztályok megváltozott arányú népesedésében és a nagyiparnak népességközpontosítást és vándorlásokat eredményező, vonzó erejében jutnak legkinkább kifejezésre. A socialis kérdés a népesedésre szemmel látható befolyást gyakorol ezekben az esetekben, mert aszerint, hogy bizonyos országban milyen a társadalomnak gazdasági fejlettségi foka, aszerint fog történni nem csupán az ipari munkásosztály és a parasztság népesedésbeli osztályalakulása egymással szemben, hanem a városokba való húzóadás és a kivándorlás mérvé is.

De az a kérdés már most ezek után, hogy milyen a társadalmi viszonyok hatása a társadalmi szaporodásra, vagyis a születések és halálozások mértékére s a kettőnek egymással összehasonlított eredményére?

Erre a kérdésre csak úgy felelhetünk meg, ha megelőzőleg egyéb kérdésekkel tisztába jöhetünk. Mindenesetre egyik legérdekesebb kérdés az, hogy van-e a társadalmi viszonyoknak a természetes szaporodási képességre befolyásuk? Ennek a kérdésnek pedig a tartalma voltaképpen az, hogy a társadalmi viszonyok okoznak-e olyan általános testi változásokat az emberiségen, a melyek az emberek természetes szaporodási képességét nagyobbítják vagy csökkentik? Az élettudomány*) még kiskorú ahhoz, hogy erre a kérdésre határozott választ adhasson, tehát a biológusok véleményei is csak hypothesisek lehetnek. A »biológiai alapokon álló« sociologiai vélekedések pedig ennek folytán csak hypothesisekre épített hypothesisek, bármilyen tekintély állította is föl azokat.

*) Nem az élettudomány (a biológia) kiskorú ehhez, hanem némely a biológiai alapra állani szándékozó, sociologusok biológiai tudása és ítélő képessége, akikkel szemben szerzőnek teljesen igaza van. *Szerk.*

A tekintély nem ment meg a tévedéstől. Az az elmélet is tévedett, mely a földet helyezte a nap- és bolygórendszer középpontjába, pedig szerzője sok századon át vezetett tekintélyével.

Ilyen geocentricus rendszerhez hasonlít az a fölfogás is, mely a szaporodási képességet helyezi a népesedés kérdésének középpontjába s »biológiai alapon« akar »bizonyítani.«

A természetes szaporodási képesség kérdése annak a kérdése, hogy egy anyaságra alkalmas korban levő nő átlag hány gyermeket bír szülni. Ezt pedig a terhességi (és a szükséges kíméleti) időszak határozza meg, nem pedig a nemzési képesség. Ha tehát egy-egy emberpár életében csak annyi átlagos eredményes nemzési eshetőség is van meg, a mennyi egy nőnél az átlagos legnagyobb gyermekszám, – akkor is már a legnagyobb természeti szaporodás, illetve a legnagyobb lehetséges gyermekszám állapota jöhet létre (oly nagy születési szám, a milyen a valóságban sohasem létezett) egy oly csekély nemzési képesség-föltételezésével, a melynél a valóságos átlagos nemzési képesség mindig csak sokszorosán nagyobb lehet.

A természeti szaporodási képességet tehát nem a természetes nemzési képesség mérve határozza meg, hanem a nők terhességi és szükséges kíméleti ideje. A természetes szaporodási képesség magában véve mindig egyforma, mert nincs olyan nép, melyben az átlagos fogamzásra alkalmas nemzések eshetősége kisebb volna annál a számnál, melyet akkor nyerünk, ha az anyaságra alkalmas évek számát a terhességi és szükséges kíméleti idő tartamával elosztjuk. A természetes szaporodási képesség e szerint csak akkor szenvedne változást, ha az anyaságra alkalmas időszaka az életnek megrövidülne vagy meghosszabbodnék, vagy csak oly népfajok között különböző az, melyekben a nők anyaságra alkalmas időszaka különböző hosszú.

A természetes szaporodási képesség tehát oly fizikai maximum, a melyen minden népnek valóságos szaporodása csak alatta maradhat.

A társadalmi viszonyok, szokások tehát befolyásolhatják a valóságos szaporodás mérvét, de nem befolyásolhatják a természetes szaporodási képességet. Kivételt csak öncsonkítások, természetellenes elkorcsosodások vagy egyes betegségi esetek tehetnek. Az átlagos természetes szaporodási képesség tehát

csak egyik tényezője a valóságos szaporodás mérvének, még pedig a legváltozatlanabb tényezője, mely lényegileg mindenütt s minden korban ugyanolyan nagy.

Hogy azután a valóságban mutatkozó születési szám anynyira különböző a nemzetek, korszakok s különösen a társadalmi viszonyok szerint, ahhoz a legkisebb köze van a természetes szaporodási képességnek. Vegyük például azt az állapotot, a mikor egy ifjú népben a népesedési viszonyok a lehető legkedvezőbbek, a hol a népesség kezdetleges igényei mellett maga a természet még sokszorososan nagyobb tömegeknek is biztos megélhetést tudna adni. Vagyis gondoljuk el az Eldorádót, melyben a legkorlátlanabb népszaporodásnak semmi akadályja nincs. Egy akadály azonban itt is volna a korlátlan szaporodásnak, az t. i. hogy egy nő egy év alatt itt is csak egyszer és nem kétszer szülhet. Ellenben változatlan fogamzási képesség mellett többszörösen nagyobb lehetne a valóságos szaporodás, ha például egy-egy nő évente ötször vagy tízszer szülhetne. A természetes szaporodási képesség tehát az a lehető legnagyobb szülési eshetőség, melynek csak a női terhesség időszaka szab korlátot. Egy ilyennek előidézésére is elegendő egy átlagban legcsekélyebb nemzési képesség.

A társadalomban a valóságos szülési aránynak azonban nem csupán a nők terhességi ideje szab korlátot, hanem sok-sok más mindenféle tényező is. Az átlagos nemzési képesség pedig nem korlát itt sem, mert hogyha egy legkisebb átlagos nemzési képesség elegendő a természetileg elérhető legmagasabb születési számnak előidézésére, akkor annál inkább elégséges az egy ennél alacsonyabb születési szám létrehozására.

A természetes átlagos szaporodási képességre tehát a társadalmi viszonyok legkevésbé gyakorolnak lényeges befolyást, de annál inkább befolyást gyakorolhatnak úgy a születési szám, mint a halálzási szám nagyságára.

A születési számra való befolyást a társadalmi viszonyok olyképpen gyakorolhatják, hogy nem mindenkinek adják meg a lehetőséget a családalapításra. Ha a kereseti, a megélhetési viszonyok az átlagos igényekhez mérten kedvezőbbek, kedvezőbb lesz a születési szám is. Az átlagos életigények s az ezeknek megfelelő megélhetési és kereseti alkalmak számának egymáshoz való viszonya lesz itt döntő fontosságú.

De a már megalapított családokon belül is közvetlen öntudatos befolyást gyakorolhat az ember a születési számra a születések mesterséges korlátozása által, az egy- és kétf gyermekrendszerek a példái ennek. Természetesen a socialis kérdés itt is ott van – még pedig erősen – a háttérben. A legkülönbözőbb társadalmi, erkölcsi és gazdasági okok összejátszásának van itt szerepe s a dolognak csak egyik oldalát világítja meg a DUMONT-féle »capillarité sociale« szempontja.

A halálozási arányra pedig a társadalmi viszonyok befolyása főleg abban nyilvánul, hogy általában véve a művelődés és polgárosodás haladásával a halálozási arány javul. A halálozási aránynak átlagos javulása tehát a korunkbeli népesedésnek háttérét alkotja, s ez fejtje meg, hogy kisebb születési szám mellett is nagyobb természetes szaporodást látunk általában jelenleg, mint a múlt századokban.

Az a kérdés hozandó tisztába ezek után, hogy a társadalmi állapotoknak és a gazdasági viszonyoknak a népesedés menetér« történt mely irányú visszahatása a legnevezetesebb jelentőségű, ugyancsak gazdasági, társadalmi és nemzeti szempontból? Mindenesetre az, a melyet a socialis kérdés és a közgazdasági állapotok a társadalom legnagyobb tömegeinek népesedésére gyakorolnak. Tehát a socialis kérdésnek a népesedésre gyakorolt ama visszahatása a legfontosabb a társadalmi tudományok s első sorban a közgazdaságtan szempontjából – de nemzeti szempontból is – mely a népesség legnagyobb tömegében az emberek legtöbb millióiban okozza a legnagyobb számbeli, foglalkozásbeli, osztálybeli, stb. változásokat.

A társadalmi alakulásnak a népesedésre gyakorolt ama hatása, hogy a családalapítás lehetősége általában nehezebbé válik, magában véve olyan körülmény, a melyen segíteni az átlagos igények emelkedő irányzata mellett csak kivételesen áll módjában a mai államnak és társadalomnak. Azonban a társadalmi alakulásnak ez a visszahatása sokkal inkább érinti a középosztályt, mint az alacsonyabb rendű munkát végző, tehát a legnagyobb tömegű osztályokat. A munkás, helyzetének bizonytalanságánál fogva, nem számíthatja úgy ki megélhetési körülményeit, sorsának jövőbeli alakulását, mint a középosztálybeli. Azonkívül a középosztályban a megélhetési körülmények a késői házasságok mellett szólnak, a mikor a családalapító jövedel-

mezőbb helyzetbe juthat; a munkásosztály viszonyai pedig épen a korai házasságot javallják, a mikor a munkás kereső ereje a legnagyobb. Sokat tesz az is, hogy a munkásosztályban a nő is hozzájárul legtöbbször a kenyérkeresethez vagy a munkához.

A munkásosztálynak és a vagyontalan parasztságnak természetes szaporodását a társadalmi és közgazdasági alakulás kevésbé befolyásolja, mint az értelmiségét és a vagyonos osztályokét. Mindenütt azt látjuk, hogy a vagyonos osztályok és az értelmiség népesedésére sokkal erősebb befolyást gyakorolnak a társadalmi állapotok gazdasági jellegű vonatkozásai, az igények, az életmód emelkedése, mint az alsó osztályokéra. Első sorban pedig a tanúit középosztály az, melynek népesedési alakulásában kifejezésre jut ennek az osztálynak társadalomgazdasági helyzete. Ennek a helyzetnek a következménye az, hogy a középosztály oly későre tolja ki a házasság idejét, hogy annyira meggondolja a családalapítást. A vagyoni és társadalmi állást féltő gondoskodásnak eredménye az egy- és kétgyermekrendszer is. A középosztály s a vagyonos parasztság közt látjuk elterjedve ezt. E gyermekrendszerek nem az ipari munkásosztálynak, vagy a mezei napszámosoknak, a birtok talán parasztságnak, a mezőgazdasági cselédeknek rendszerei, hanem ott terjednek el ezek, ahol már a vagyoni, vagy a társadalmi állást féltik a nagy gyermekszámtól. Franciaország példája azt mutatja, hogy ott a vagyoneloszlás aránylag kiválóan kedvező: a francia parasztság közt elterjedt egy- és kétgyermekrendszerek a legélénkebben bizonyítják, hogy ennek a parasztságnak van mit féltenie. Csakhogy azután ez az egyoldalú racionalizmus, a mely az egy- és kétgyermekrendszerben nyilvánul, annál jobban megbosszulja magát a népesedésnek legmagasabb szempontjából: a faji és nemzeti szempontból. Mert nem csupán a nemzeti fajt teszi gyöngébbé s kevésbé alkalmassá a versenyre a többiekkel szemben, hanem ezeknek a gyermekrendszeres családoknak a nehezebb életküzdelemre nem nevelt fiai és asszonyai nélkülöznek éppen azokat az erkölcsi erőket, a melyek az erősen szaporodó mai nemzeteknek gazdasági becsvágyát és tetterejét mindig nagyobbra növelik a pangó nemzetekéinek. Pangó népesedés a gazdasági expansivitas pangását is jelenti.

A gyermekrendszerek, vagyis a népesedésnek mesterséges szabályozása tehát azokban a társadalmi rétegekben otthonos,

s oly nemzetekben nyer túlnyomó elterjedést, a hol a vagyonság általános, a hol társadalmi színvonalat, életmódot, vagyonepséget féltenek a nagy gyermekszámtól.

A legtöbb korunkbeli nemzetben azonban a vagyoneeloszlás nem oly kedvező, hogy a legtöbb milliót számláló társadalmi rétegeknek, a legnagyobb embertömegű társadalmi osztályoknak vagyonelearabolástól, vagy társadalmi helyzetüknek általuk is közvetlenül belátható sülyedésétől lehetne tartani a nagyobb gyermekszám miatt. A legtöbb államnak legnagyobb tömegei túlnyomóan keresetükből, főleg testi munkájukból élnek. Reájuk nézve az egyedüli emeltyű a munka, társadalmi helyzetüket is csupán a munka s a küzdelem javíthatja. Vagyoneukat nem kell félteniök a földarabolástól, mert csak kivételesen bírnak vagyonnal. Az önös rationalismus nem sugallja tehát ezeknek a mai államok legnagyobb népességi tömegeit adó társadalmi osztályok egyéneinek, hogy szaporodásukat mesterségesen csökkentsék meg. Mert jól jegyezzük meg, hogy az egyén az egy- vagy kétgyermekrendszerben mindig csak önös egyéni érdeket tekint, nem pedig társadalmi vagy nemzeti szempontot.

Hogyha tehát a mai államok legnagyobb tömegű társadalmi osztályainak, vagyis azoknak a rétegeknek népeseését vizsgáljuk, a melyek éppen túlnyomó számbeli nagyságuknál fogva az egyes nemzetek népeseedésének általános és döntő irányát adják meg, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a socialis kérdés problémáit fölvevő közgazdasági viszonyok, a társadalomgazdasági fejlődés, ezeknek a tömegeknek, vagyis a nemzeti népeseedés legnagyobb részének nem a természetes szaporodására gyakorolják legérezhetőbb s legnevezetesebb befolyásukat. Franciaország példáját, mely különleges vagyoneeloszlási és tömeglélektani okok összejátszásának eredménye, itt nem tekintjük.

A társadalmi és közgazdasági viszonyoknak a népeseedés menetére gyakorolt legfontosabb, legnagyobb számbeli, tömegbeli változásokat előidéző visszahatását más téren kell tehát keresnünk, még pedig a társadalmi osztályalakulásban és a nagy embertömegeknek helyváltoztatásában, az ipari gyűjtőpontokba tódulásban s a ki- és bevándorlásban nyilvánuló népmozgalom terén. A népeseedésnek ezek az utóbbi folyamatai a

társadalmi és közgazdasági viszonyok kimutatható eredményei, sokkal inkább, mint a természetes szaporodásban tapasztalható ingadozások. Igen könnyen megállapítható az, hogy a társadalmi viszonyok átalakulása, az életigények általános emelkedése, a naturális gazdaságból való kiszorulás, új munkaalkalmak keresése, fölcserélését jelenti a társadalmi osztály állapotának, hogy a vidékről az ipari gyűjtőpontokba, a városba, a mezőgazdaság köréből a nagyipar körébe, esetleg a külföldi nagyipar vonzókörébe való tódulást, kivándorlást jelent. Ellenben az már sokkal nehezebben állapítható meg, hogy e társadalmi viszonyok magukban véve változtató befolyással vannak-e a népesség legnagyobb tömegének, a társadalom alsó osztályainak természetes szaporodására s, ha igen, mi módon. A kérdés ebben az utóbbi alakjában gyakran az élettudományi kérdések körébe téved el s csak meddő föltevéseket érlel meg. Arra nézve azonban, hogy a socialis átalakulás a népesedésnek milyen elváltozását idézi elő a vándorlások, a városok zsúfolódása, a vidék elnéptelenedése, a kereseti ágak megváltozása, a foglalkozások fölcserélése tekintetében, - statisztikai adatok kétségtelen bizonyítékot szolgáltatnak. Sőt, a mennyiben a socialis átalakulás következtében a születések és halálozások egymáshoz viszonyított aránya, vagyis a természetes szaporodás üteme szintén változást szenved egyes nemzetekben, - ez az eredmény a socialis viszonyok okozta helyváltoztató, osztály- és foglalkozásváltoztató népmozgalomnak a további eredménye lehet csupán, nem pedig a társadalmi fejlődésnek suggérait s a természetes szaporodási képességben beálló élettani változások következménye.

A természetes szaporodási k é p e s s é g, amint föntebb rámutattunk, nem határozza meg a valóságos természetes szaporodás mértékét az emberi társadalomban. Különböző együtt hatása alatt áll elő a valóságos, az adott természetes szaporodás, vagyis a születéseknek a halálozásokhoz való viszonya az adott esetekben. A természetes szaporodási képesség ellenben lényeges változás alá nem eshetik és semmi esetre sem eshetik oly változás alá egy-egy nemzetre, társadalomra nézve, hogy a népesedésnek valóságos alakulására adott esetben ennek a természetes szaporodási képesség változásának legyen számbavehető befolyása. Egyes oly szórványos egyéni betege-

dési esetek, a melyek a természetes szaporodási képesség elvesztését okozzák, számba nem jönnek. Hiszen az átlagos természetes szaporodási képességnek magának a szabályozója a terhességi időszak.

De nincsen s nem lehetett a múltban sem olyan társadalom, melynek népesedését a természetes szaporodási képesség határozta volna meg egyedül. A természetes szaporodási képesség – mint maximalis népesedési eshetőség – érvényesülése elé minden társadalomban az akadályok egész sorozata gördül. A társadalmi viszonyok, a közegészségi állapotok okozzák azt, hogy a változatlan természetes szaporodási képesség határain belül folyton változó népesedési eredmény jön létre.

Korszerű társadalompolitikai szempontból ekként a társadalom és közgazdaság fejlődésének a népesedés egyes jelenségeire gyakorolt hatásai közül az osztályalakulásra s a népesség nagy tömegeinek helyváltoztatására való befolyása a legfontosabb.

A mai társadalom nevezetes időszakát éli átalakulásának. Ez az átalakulás hozta létre a mezei népesség megmozdulását s elindulását új foglalkozások, új keresetforrások, új lakóhelyek felé.

Különösen nemzeti szempontból nagy jelentőségű ez a népmozgalom, mert annak kihasználásától, vagy ki nem használásától függ a nemzetnek egy magasabb közgazdasági fejlődési fokra való jutása, vagy pedig beláthatatlan korszakra való elmaradása úgy nemzetgazdasági, mint népesedési tekintetben.

Az a népáradat, mely a falúból a városba indult, képviselője a nemzet amaz erőmennyiségének, melynek kellő fölhasználásával, munka útján való értékesítésével egyedül gondolható el a nemzeti gazdaságnak korszerű kifejlődése, úgy, miként az a nyugati nagy nemzetekben történt: a termelési ágak összehangzó kiépítésével. Ha az a munkásnép, mely otthagya faluját meg-növekedett munkabérgényei folytán, belföldön találja meg azokat a gyűjtőpontokat, a hol megfelelő munkaalkalmakhoz juthat, - akkor ennek a munkásnépnek itthon befektetett munkája nemcsak a belföldi nagyipart építi ki, hanem a mezőgazdasági termést is megmenti a külföldi fogyasztástól való függés bajaitól, annak folytán, hogy itthon teremt hatalmas fogyasztó piacot. Az átmeneti korszakok sok bajjal, sok nehézséggel járhatnak, de a nemzeti szempontból leglogikusabb és legegészségesebb

állapothoz: a kifejlett, intenzív és széles néprétegeket eltartó mezőgazdasághoz csak a többi termelési ágak korszerű kifejlesztése útján juthatunk el.

Ezt az utat megjárni pedig csak a népesedési áradat fölhasználásával lehet. A korszerű közgazdaság fejlődésének titka a népesedésbeli változások, a faluból a városokba tódulás kellő kihasználásában és értékesítésében áll. Ennek a megmozdult néptömegnek a munkája hozhatja csak a közgazdaságot a korszerű fejlettség, a nemzeti szegénységből a gazdagság, a tőkében és a megélhetési alkalmakban való bőség állapotába.

Ellenben olyan országokban, a hol ez a legbecesebb és a munkára legjobban rátermett népességi elem - nem bírván az őt fölszívó ipari gyűjtőpontokat a belföldön megtalálni, - kivándorol, ott nincsen meg a közgazdasági fejlődésnek, a magasabb fokra juthatásnak a legszükségesebb tényezője: a nagy tömegekben rendelkezésre álló munkaerő. Az ilyen ország sorsa a legjobb esetben is a közgazdasági pangás, a szomszéd fejlődő országokkal szemben pedig minden esetre a gazdasági süllyedés. Nem csupán korszerű ipara nem fejlődhetik az ilyen országnak, hanem mezőgazdasága is egyre válságosabb helyzetbe kerül: az egyre nagyobb egyoldalúság, a tőkében való állandó szükség, és a kedvezőtlen fizetési mérleg lesz viszonyainak jellegzetessége.

A népesedés ily alakulásának gazdasági tekintetben való ki nem használása az illető nemzetnek a népesedésben való visszaesését vonja azonkívül maga után. Nagyság, jelentőség, erő és jövő tekintetében elmarad az ily nép vetélytársai mögött. Egyre kisebb jelentőségű lesz a föld többi nemzetei sorában, egyre inkább képtessé válik fönnmaradása.

A nemzeti politikának e részben legfőbb föladata abban áll, hogy közgazdasági politikáját a népesedés fejlettségi fokához alkalmazza.

A mikor a mezei munkásnépesség megindul az ipari központok felé, akkor ezt a népáradást csak idejében nyújtott kellő számú ipari munkálmakkal lehet visszatartani s nemzeti célokra termékenyen fölhasználni. Ellenkező esetben ennek a népelemnek kivándorlása, munkájának kezeink közül kisiklása nem csupán a belföldi ipar kifejlesztését teszi lehetetlenné,

hanem válságba hozza a mezőgazdaságot is és azonkívül az ország legértékesebb elemében az egészséges, dolgos parasztosztályban, a nemzeti népesedésnek ebben a legtöbb erőt adó forrásában okoz néptelenedést.

Egy-egy amerikai válság okozta erősebb visszavándorlás ne téveszsen meg senkit: ha nincsenek belföldi nagy népesség-fölszívó gyűjtőpontjaink, újra kiújul a kivándorlás mindig, mihelyt arra alkalom nyílik.

A kivándorlók fölfogásában kétségtelenül szintén sok hiba van, a mikor oly megokolatlanul vetik magukat a kivándorlási láz örvényébe; de ez a hibájuk csak annál inkább szükségessé teszi a helyén való, öntudatos, tervszerű, céljait, földadatait és eszközeit ismerő gazdasági és társadalmi politikát.

A mai időkben, a mikor kölcsönhatásban áll egymással az egész világgazdaság s a mikor ez a kölcsönhatás kiterjed valamennyi mai nemzet munkásmozgalmaira és a mikor egy-egy hatalmas nemzetnek erős föllendülése mágnesként vonzza magához mindazoknak a szegény és fejletlen gazdasági szervezetű nemzeteknek nagy tömegeit, melyek vonzókörébe belesznek a mai közlekedési viszonyok folytán, – csakis a nemzeti termelési ágaknak arányos kifejlesztése hozhatja meg az egészséges népesedési viszonyokat s csak ez menthet meg attól a munkástömegeknek socialis igényeihez viszonyított közzgazdasági szegénységtől, mely jellemző sajátsága a fejletlen gazdaságú nemzeteknek. A laissez faire, laissez passer elve csak a versenytársai között legerősebb nemzetől lehet helyes politika. Az előre törekvő, a versenyben még monopóliumos helyzetet nem élvező államok politikája helyesen csak a vouloir faire és a savoir faire elvében jöhet létre*)

A népesedési viszonyoknak a mai állapotok közt emberileg megvalósítható egészséges fejlődése csak úgy lehet biztosítva, ha a mezőgazdaság és az ipar oly fejlettségi fokon állanak egymás mellett, hogy egymással szemben a társadalmi osztályok népesedésének és alakulásának biztosító szelepeit képezhetik. Az ipar kifejlődése szükséges a nemzeti elnéptelenedés elkerülése és a nemzeti gazdaságnak egyelőrehaladottabb, termelés-

*) Lásd erre vonatkozólag a mai angol protectionista irány gondolatvilágából: L. S. AMERY: The fundamental Fallacies of Free Trade. – London, 1906.

kény ebb állapotba juthatása végett, a helyes mezőgazdasági politika pedig a kedvezőtlen osztályalakulásoknak csaknem egyedüli ellenszere.

A helyes irány eltalálásának módját természetesen elő nem írhatja semmiféle elmélet: az a politikai rátermettségnek istenadta adománya. Nem lehet ugyanis a cél az sem, hogy az ipar túltengjen a mezőgazdaság rovására, különösen nem olyan államban, melynek nincs reménye arra, hogy a külföld ipari fogyasztásából szerezze meg bármikor is jelentékeny részét nemzeti jövedelmének. A cél tehát az ily országban csakis oly arányos kifejlesztése lehet mind a két termelési ágnek, hogy lehetőleg mind a kettőben a belföldi termelés a belföldi fogyasztásra támaszkodjék elsősorban. Ezzel jár az a szempont is, hogy a mezőgazdaság se függjön – nem kis részben szerencsétlen földrajzi helyzetünk folytán – egyetlen külföldi állam fogyasztóinak kizárólagos jóakarától s barátságos magatartásától. Tehát mezőgazdaságunk termékeivel szemben a belföldi fogyasztó erőnek növelése egy fejlődő ipar szárnyán: ez lehet csak a mi közgazdasági ideálunk a népesedési érdekek szempontjából is. A mai helyzetünket tekintve, ez az igazi gazdasági önnállóság. Ennek természetesen *conditio sine qua non*-ja a közgazdasági tekintetben való nagykorúság: a külfölddel szemben való önálló rendelkezés lehetősége, mely a mai viszonyok között külön vámterület nélkül el sem gondolható.

Ha így fogjuk föl a gazdasági önnállóságot, akkor az különös jelentőséget nyer mint társadalompolitikai és népesedési érdekeink megvédhetésének alapja is.